

Internet szansą dla dzieci z zespołem Aspergera

Grzegorz Całek

 <https://orcid.org/0000-0002-0952-4826>

Uniwersytet Warszawski

 <https://doi.org/10.18778/8331-115-9.09>

Streszczenie

Artykuł dotyczy dzieci z zespołem Aspergera – czyli całościowymi zaburzeniami rozwoju ze spektrum autyzmu. Zespół Aspergera charakteryzuje się między innymi zaburzeniami interakcji społecznych, brakiem umiejętności współpracy w grupie oraz trudnościami w komunikacji niewerbalnej. Te elementy mają decydujący wpływ na funkcjonowanie uczniów z zespołem Aspergera w grupie rówieśniczej w szkole.

W artykule zostało zaprezentowane, jak problemy dziecka z zespołem Aspergera mogą zostać ograniczone dzięki przeniesieniu znacznej części jego aktywności do internetu. Inaczej mówiąc – komunikacja przez internet może być szansą na lepsze relacje społeczne osób z zespołem Aspergera oraz postępy w ich edukacji.

Słowa kluczowe

edukacja, internet, niepełnosprawność, relacje społeczne, zespół Aspergera.

The Internet as a chance for children with Asperger's syndrome

Abstract

The article concerns children with Asperger's Syndrome, i.e. one of the autism spectrum pervasive developmental disorders. Asperger's syndrome is characterized by such symptoms as social interaction disorders, inability to work in a group and difficulties in non-verbal communication. These symptoms have a major impact on the functioning of students with Asperger's syndrome among their peers at school.

The article explains how to reduce the problems of a child with Asperger's Syndrome by shifting a significant part of his/her activity over to the Internet. Communication via the Internet may be a chance for better social interactions of people with Asperger's syndrome and progress in their education.

Keywords

Asperger's syndrome, disability, education, social relationships, the Internet.

WPROWADZENIE

Od 1996 r., kiedy (poza środowiskiem naukowym) nastąpił rozwój internetu w Polsce¹, obserwować możemy zmieniające się podejście do niego, a zwłaszcza do roli, jaką odgrywa czy może odgrywać w wychowaniu i edukacji dzieci. Na początku XX w. mieliśmy do czynienia z podkreślaniami dużych możliwości, jakie daje dostęp do internetu, wskazywano na jego pozytywny wpływ na rozwój dzieci i ich edukację: *Uczeń, zagłębiając się w zakamarki sieci, odkrywa coraz to nowe informacje, poznaje inne kultury, różne punkty widzenia tej samej sprawy, co wpływa na rozwijanie otwartości i elastyczności myślenia* (Łęska, Łęski, 2001, s. 22). Kilka lat później, doceniając potencjał internetu dla edukacji dzieci i młodzieży, pisano nawet o „szkole on-line” (Łysek, 2005, s. 38–48).

Jednocześnie dynamiczny rozwój internetu sprawił, że zaczęto dość szybko dostrzegać niebezpieczeństwa dla dzieci związane z niekontrolowanym dostępem do sieci. Już w 2004 r. miała miejsce pierwsza kampania społeczna „Dziecko w Sieci”, prowadzona przez Fundację Dzieci Niczyje (obecna nazwa: Dajemy Dzieciom Siłę), której celem było *zwrócenie uwagi dorosłych i dzieci na zagrożenia związane z obecnością pedofilów w Sieci oraz edukacja w zakresie bezpiecznego korzystania z internetu* (za: Łysek, 2007, s. 41).

Z badania EU NET ADB3 przeprowadzonego w latach 2011–2012 wśród nastolatków w siedmiu krajach europejskich (Grecji, Hiszpanii, Islandii, Holandii, Niemczech, Rumunii, Polsce) wynika, że *76,4% nastolatków (14–17 lat) w Polsce doświadczyło co najmniej jednego z typów zagrożeń: agresja elektroniczna, spotkanie z osobą poznaną w internecie, kontakt z pornografią, kontakt z innymi potencjalnie szkodliwymi treściami* (Włodarczyk, 2013, s. 49).

Według badań przeprowadzonych w roku 2016 przez TNS Polska S.A. (na zlecenie Orange Polska, we współpracy z Fundacją Orange i Fundacją Dajemy Dzieciom Siłę) do najczęściej wymienianych przez rodziców zagrożeń przy korzystaniu z internetu należały:

- uzależnienie od internetu;
- nawiązywanie kontaktów, znajomości z obcymi i spotykanie się z osobami poznanyymi w internecie;
- kontakt z niebezpiecznymi treściami (pornograficznymi, wulgarnymi, zawierającymi przemoc, dotyczącymi narkotyków, używek, alkoholu);
- publikowanie lub przesyłanie przez dziecko prywatnych danych, jak adres zamieszkania, numer telefonu itp. lub prywatnych filmów;
- przemoc werbalna w internecie ze strony rówieśników, taka jak: wyzywanie, ośmieszanie, straszenie (TNS Polska S.A., 2016, s. 16).

Z tych samych badań wynika, że 19% dzieci stwierdziło, że zdarzyło im się widzieć strony przeznaczone tylko dla dorosłych, ale aż 89% dzieci przyznało, że widziało treści przeznaczone dla osób dorosłych, twierdząc jednocześnie, iż trafiło na nie przypadkowo

¹ W roku 1996 Telekomunikacja Polska SA uruchomiła ogólnodostępny numer 0-20 21 22, który pozwalał na połączenie się z siecią Internet za pomocą modemu telefonicznego, a firma Polbox udostępniła pierwsze w Polsce darmowe konta e-mail.

(TNS Polska S.A., 2016, s. 42). Rodzice – jak widać świadomi powyższych zagrożeń – deklarowali w tym badaniu, że kontrolują dostęp swoich dzieci do internetu, przy czym dotyczyło to w 63% dostępu do sieci za pomocą laptopa czy komputera, ale już tylko w 23% dostępu za pomocą tabletu (TNS Polska S.A., 2016, s. 12).

Z nowszych analiz (2019) wynika, że blisko połowa nastolatków doświadczyła jakiegoś rodzaju przemocy internetowej, przy czym najczęściej padali ofiarami wyzywania, ośmieszania, poniżania i straszenia. Jednocześnie aż dwie trzecie badanych przyznało, że rodzice nie ustalają z nimi żadnych zasad korzystania z internetu (Bochenek, Lange, 2019, s. 63–81).

Z przytoczonych tutaj pokrótce badań wynika, że zarówno wśród rodziców, jak i dzieci, istnieje świadomość zagrożeń, jakie niesie ze sobą korzystanie z internetu. Jednocześnie widać także, że rodzice w coraz mniejszym stopniu potrafią kontrolować dostęp swoich dzieci do sieci.

W niniejszym tekście zamierzam pokazać dość specyficzną grupę dzieci w wieku szkolnym – dzieci z zespołem Aspergera, które ze względu na swoje zaburzenia (o czym będzie dalej) mają problemy z nawiązywaniem i utrzymywaniem kontaktów z rówieśnikami, a także z dostosowaniem się do zasad panujących w szkole. Doświadczenia w pracy z dziećmi z zespołem Aspergera, a także wypowiedzi rodziców takich dzieci (w trakcie przeprowadzonych wywiadów pogłębionych) pozwalają mi na dokonanie analizy problemów specyficznych dla zespołu Aspergera i odpowiedzieć na zasadnicze pytanie: czy komunikowanie się dziecka z zespołem Aspergera przez internet może wpłynąć na ograniczenie problemów wynikających z jego całościowych zaburzeń rozwojowych, zwłaszcza w kontekście ich funkcjonowania w systemie edukacji.

ZESPÓŁ ASPERGERA

Nazwa „zespół Aspergera” pochodzi od nazwiska austriackiego psychiatry Hansa Aspergera, który w roku 1944 opisał *pewien określony typ dziecka zaburzonego, używając nazwy psychoza autystyczna* (Kozdroń, 2015, s. 11). Są to całościowe zaburzenia rozwoju ze spektrum autyzmu, których częstość występowania wynosi 1 na 10 tys., a które występują zdecydowanie częściej u chłopców (stosunek do częstości występowania u dziewcząt wynosi 9 do 1) (Rajewski, 2002, s. 651).

W Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10 zespół Aspergera, oznaczony symbolem F84.5, został scharakteryzowany w następujący sposób: *Jest to zaburzenie o niepewnej wartości nozologicznej, charakteryzujące się takimi samymi nieprawidłowościami w zakresie interakcji społecznych jak autyzm, a także ograniczonym, stereotypowym repertuarem zainteresowań i aktywności. Od autyzmu różni się ono przede wszystkim brakiem ogólnego opóźnienia lub upośledzenia rozwoju mowy i funkcji poznawczych. Zaburzeniu temu często towarzyszy wyraźna niezgrabność i tendencja do utrzymywania się zaburzeń w wieku młodzieńczym i w życiu dorosłym.*

W początkach wieku dojrzałego pojawiają się sporadycznie epizody psychotyczne (WHO, 2008, s. 249). W nowej klasyfikacji ICD-11, która weszła w życie w 2022 r., pojęcie „zespół Aspergera” nie występuje – zostało „wchłonięte” przez szersze pojęcie: „Zaburzenia ze spektrum autyzmu”, oznaczone kodem 6A02 (WHO, 2022)².

Szerszą definicją jest zespół kryteriów diagnostycznych I.C. i C. Gillbergów, którzy wymieniają sześć kluczowych elementów charakterystycznych dla zespołu Aspergera. Są nimi:

- zaburzenia interakcji społecznej, nieumiejętność lub niechęć do współpracy w grupie;
- zaburzenia mowy i języka (opóźniony rozwój mowy, „perfekcyjny” język, pedantyczna mowa, nietypowa prozodia i charakterystyka głosu, trudności rozumienia języka, w szczególności znaczeń przenośnych lub ukrytych);
- bardzo wąskie, specjalistyczne zainteresowania, wręcz obsesyjne zainteresowania jakąś dziedziną;
- zachowania powtarzalne, rutynowe;
- problemy w komunikacji niewerbalnej (ograniczona gestykulacja i ekspresja twarzy, problemy z zachowaniem odpowiedniego dystansu fizycznego, kłopoty z kontaktem wzrokowym);
- nieporadność ruchowa (Gillberg, Gillberg, 1989, s. 631–638).

Dla dalszych rozważań użyteczne będzie przywołanie także opisu T. Attwooda, który wymienia bardziej szczegółowo cechy, jakimi wykazują się dzieci z zespołem Aspergera (znaczną ich część, co oczywiste, pokrywa się z przytoczonymi wcześniej kryteriami diagnostycznymi Gillbergów):

- *opóźnione dojrzałość społeczna i rozumienie sytuacji społecznych;*
- *niedojrzała empatia;*
- *trudności w nawiązywaniu przyjaźni (bycie obiektem żartów innych dzieci);*
- *trudności z wyrażaniem i kontrolą emocji;*
- *niecodzienne umiejętności językowe – zaawansowane słownictwo i gramatyka, lecz opóźniony rozwój umiejętności prowadzenia rozmowy, niezwykła prozodia i skłonność do pedantyzmu;*
- *niezwykła pod względem intensywności i koncentracji fascynacja jakimś tematem;*
- *trudności z utrzymaniem uwagi w klasie;*
- *niezwykły profil umiejętności uczenia się;*
- *potrzeba pomocy przy czynnościach wymagających samodzielności (np. jedzenie, ubieranie się, toaleta – umiejętności samoobsługowe) i organizacji;*
- *niezdarny chód i koordynacja;*
- *wrażliwość na specyficzne dźwięki, zapachy, struktury czy dotyk (Attwood, 2013, s. 42).*

² Warto jednak dodać, że z nowej klasyfikacji korzysta na razie 35 państw na świecie, jest ona dostępna tylko w pięciu językach, a w przygotowaniu jest kolejnych 20 wersji językowych, w tym polska (WHO, 2022) – przyjmuje się, że wdrożenie ICD-11 w Polsce zajmie kilka lat.

Wymienione cechy charakterystyczne dla zespołu Aspergera mają bezpośrednie, negatywne przełożenie na sposób funkcjonowania dzieci z zespołem Aspergera w systemie edukacji. Z badań rodzin dzieci z zespołem Aspergera w Polsce przeprowadzonych przez Polskie Towarzystwo Zespołu Aspergera w 2014 r. wynika, że 87% rodziców badanych rodziców potwierdziło fakt występowania rozmaitych negatywnych reakcji ze strony innych uczniów wobec ich dziecka (Całek, Kwapińska, 2014, s. 26–27). W literaturze zaś możemy spotkać liczne opisy takich zachowań czy reakcji. Jest to na przykład dystansowanie się od dziecka, nieuwzględnianie ucznia w życiu klasy, wyśmiewanie się z jego nieporadności ruchowej czy języka (Całek, 2019, s. 148), a nawet zorganizowane i rozłożone w długim czasie dręczenie dzieci (Harpur i in., 2012, s. 145). Skutkiem tych zachowań i reakcji jest wypychanie ucznia z zespołem Aspergera na margines – poza klasę, dlatego niezwykle celne jest, niestety, stwierdzenie że *w szkole dziecko Asperger jest prawie zawsze samo* (Grand, 2012, s. 22).

KWESTIE METODOLOGICZNE

Punktem wyjścia do głębszych analiz funkcjonowania dzieci z zespołem Aspergera w szkole były wnioski z pierwszych w Polsce badań sytuacji rodzin dzieci z zespołem Aspergera, które zostały przeprowadzone w 2014 r. przez Polskie Towarzystwo Zespołu Aspergera. Zostały one zrealizowane w ramach projektu „Zespół Aspergera – profesjonalnie!” (w latach 2013–2014), finansowanego w ramach szwajcarskiego programu współpracy z nowymi krajami członkowskimi Unii Europejskiej. Badania prowadzone były metodą CAWI od maja do września 2014 r., wzięło w nich udział 153 rodziców (Całek, Kwapińska, 2014). Wnioski z tego badania stały się inspiracją do przeprowadzenia badań jakościowych w celu lepszego zrozumienia zjawisk, które zostały ujawnione.

Z tego powodu w latach 2015–2020 w Polskim Towarzystwie Zespołu Aspergera zostały przeprowadzone wywiady pogłębione. Były to wywiady swobodne ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji, prowadzone najczęściej w domach rodziców, niemal wszystkie odbywające się w jednej części, trwające od półtorej do sześciu godzin, nagrywane (oczywiście za zgodą badanych). Ich uczestnikami było 32 rodziców (16 ojców i 16 matek) dzieci z zespołem Aspergera z klas I–III (24 osoby) oraz klas IV–VI (8 osób) – wylosowanych z listy osób, które brały udział we wcześniejszym badaniu CAWI (w roku 2014) lub kontaktowały się w kolejnych latach z fundacją i wyraziły chęć wzięcia udziału w takich tego typu badaniach w przyszłości.

Wywiady dotyczyły właściwie wszystkich aspektów życia dziecka i życia z dzieckiem z zespołem Aspergera – od obserwacji pierwszych symptomów, przez proces dochodzenia do diagnozy, prowadzone terapie, jednak przede wszystkim dotyczyły funkcjonowania dziecka w szkole – a to dlatego, że właśnie w tym środowisku ujawniały się w szczególnie mocny sposób problemy wynikające z zaburzeń dziecka. Ponadto były to problemy, będące głównym wyzwaniem dla rodziców, z którymi przeprowadzano wywiady.

Co ciekawe, w założeniach wstępnych do prowadzonych badań temat miejsca, jakie zajmuje internet (czy – szerzej – komputer) w życiu dziecka nie był w ogóle uwzględ-

niony. Jednakże już po przeprowadzeniu pierwszych wywiadów okazało się, że kwestia korzystania przez dziecko z zespołem Aspergera z komputera i innych zdobyczy techniki (np. smartfon, laptop) jest istotnym elementem jego codzienności, w szczególności tej związanej z budowaniem i utrzymywaniem przez niego w miarę poprawnych, można rzec „normalnych” relacji rówieśniczych.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na wyjątkową okoliczność, która sprawiła, że wcześniejsze refleksje i spostrzeżenia, wynikające z doświadczeń czy wypowiedzi rodziców, które mogły wydawać się rozważaniami nieco teoretycznymi, wiosną 2020 r. zyskały możliwość praktycznego potwierdzenia. Oto w związku z pandemią COVID-19 od 25 marca 2020 r. mieliśmy do czynienia z nauczaniem zdalnym – a więc z sytuacją, którą tutaj opisuję. Bo właśnie wtedy dla młodych ludzi świat ich kontaktów społecznych, a także szkoła zostały „przeniesione” do internetu. Głównymi narzędziami komunikacji stały się media społecznościowe, czaty, e-maile, a w przypadku edukacji – aplikacje do kontaktów online (Zoom, MS Teams itd.), platformy edukacyjne itp. Z edukacją zdalną mieliśmy do czynienia – z różnym nasileniem i w zmieniającej się, różnej formie (por. Całek, 2022) – przez blisko dwa lata.

Dlatego istotnym elementem stały się kolejne wywiady pogłębione, przeprowadzone przeze mnie już po zakończeniu edukacji zdalnej. W marcu 2022 r. przeprowadziłem duże (N=2040) badania internetowe (CAWI) wśród rodziców dzieci z zespołem Aspergera. Badani mieli możliwość pozostawienia swojego adresu poczty elektronicznej, wyrażając w ten sposób chęć wzięcia udziału w drugiej części badania – wywiadach indywidualnych. Takich osób było 564. Z tej grupy wylosowałem do wywiadów 42 rodziców, dbając o proporcjonalną obecność w mojej próbie rodziców dzieci w różnym wieku (do 5 lat, 6–9 lat, 10–14 lat i 15–18 lat), a także uwzględniając płeć dziecka i zróżnicowanie miejsca zamieszkania.

Wywiady odbyły się w sierpniu i wrześniu 2022 r., zdalnie (za pomocą aplikacji Zoom). Były to – jak wcześniej – wywiady swobodne ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji, trwające od pół do półtorej godziny, nagrywane. Tym razem jednak jednym z istotnych zagadnień było funkcjonowanie dziecka w okresie pandemii COVID-19, w tym korzystanie z komputera i internetu, zarówno w celach edukacyjnych (edukacja zdalna), jak i towarzysko-rozrywkowych.

Spostrzeżenia rodziców udokumentowane podczas prowadzonych wywiadów pogłębionych przed pandemią COVID-19 i po zakończeniu edukacji zdalnej stały się dla mnie inspiracją do dalszych refleksji – poszukiwania odpowiedzi na kluczowe pytanie: czy internet może być dla dzieci z zespołem Aspergera szansą na przełamanie problemów (głównie komunikacyjnych) wynikających z ich zaburzeń – co ma przełożenie na ich edukację oraz relacje z rówieśnikami.

Aby znaleźć odpowiedź na to pytanie, wyodrębniłem z cech charakterystycznych dla zespołu Aspergera (wymienionych przez Gillbergów oraz Attwooda) te, które są szczególnie istotne dla funkcjonowania dziecka z zespołem Aspergera w klasie, a następnie zapisałem je w formie uwypuklającej problem czy trudność wynikającą z danej cechy. W ten sposób powstała lista 13 trudności ucznia wynikających bezpośrednio z zespołu Aspergera:

- 1) problemy w komunikacji niewerbalnej,
- 2) nieumiejętność lub niechęć do współpracy w grupie,
- 3) trudności w nawiązywaniu przyjaźni,
- 4) „dziwny”, specyficzny język,
- 5) nietypowa prozodia i charakterystyka głosu,
- 6) trudności rozumienia języka, w szczególności znaczeń przenośnych i ukrytych,
- 7) trudności z wyrażaniem i kontrolą emocji,
- 8) niezrozumiałe zachowania powtarzalne, rutynowe,
- 9) „dziwne” (specjalistyczne, intensywnie) zainteresowania jakimś tematem,
- 10) trudności z utrzymaniem uwagi w klasie,
- 11) konieczność pomocy przy czynnościach wymagających organizacji,
- 12) niezdarny chód i koordynacja ruchowa,
- 13) (nad)wrażliwość na specyficzne dźwięki, zapachy, struktury czy dotyk.

Powyższe elementy zostały omówione kolejno w następnej części niniejszego tekstu, w konkluzji zaś do każdego omówienia znajduje się jednoznaczne stwierdzenie, w jakim stopniu komunikowanie się dziecka przez internet może wpłynąć na ograniczenie wymienionych problemów wynikających ze specyfiki zespołu Aspergera.

INTERNET A PROBLEMY WYNIKAJĄCE Z ZESPOŁU ASPERGERA

Problemy w komunikacji niewerbalnej. Problemy te związane są z ograniczoną gestykulacją, zazwyczaj „bliską” (czyli przy ciele), często niespójną z treścią przekazu (werbalną). To samo dotyczy ekspresji twarzy, która może być „oszczędna”, nieodpowiadająca przekazowi werbalnemu, a tym samym utrudniająca zrozumienie osoby z zespołem Aspergera. To niezrozumienie może być także pogłębione przez kłopoty dziecka z zespołem Aspergera z kontaktem wzrokowym (brak kontaktu, uciekanie wzrokiem). Ostatnią trudnością, na którą warto wskazać, jest nieumiejętność zachowania odpowiedniego dystansu fizycznego od drugiej osoby – przy czym szczególnie uciążliwy, niekomfortowy dla rozmówcy jest kontakt zbyt bliski.

Z powyższej charakterystyki wynika, że wskazane problemy powinny być ograniczone w bardzo dużym stopniu w trakcie kontaktu przez internet, gdy odbywa się on za pomocą słowa pisanego (e-mail, czat, posty w mediach społecznościowych). Jednak niektóre problemy (ekspresja twarzy, brak kontaktu wzrokowego) wciąż mogą mieć miejsce w przypadku korzystania z kontaktu wideo (np. przez Zoom, Teams), nie mając jednak tak istotnego znaczenia. Jeden z rodziców uczestniczących w wywiadach indywidualnych mówi o tym tak:

To ciekawe, że jak teraz są na kamerkach, to te problemy znikają, bo właściwie wszyscy, czy dorośli, czy dzieci, mają z tym problem, żeby w te kamerki patrzeć, bo patrzą w ekran, a kamera jest przecież wyżej. Więc z tym brakiem kontaktu wzrokowego to się jakby wyrównało i wszyscy teraz jego nie mają. (rodzic 29)

Możliwość ograniczenia tego problemu dzięki komunikowaniu się dziecka z zespołem Aspergera przez internet: bardzo duża lub duża.

Nieumiejętność lub niechęć do współpracy w grupie. W przypadku niechęci dziecka do współpracy z rówieśnikami zmiana sposobu komunikacji niewiele zmieni – dziecko z zespołem Aspergera, które jest przyzwyczajone do bycia samemu w klasie, dalej takie będzie. Natomiast świadomość ułatwionej (bo pozbawionej stresujących trudności, o których była mowa wyżej) komunikacji przez internet, może w pewnym stopniu ułatwić przezwycięzenie barier, które na co dzień w relacjach „na żywo” utrudniają nawiązanie kontaktu z rówieśnikami. W praktyce dziecku może być łatwiej „zaczepić” przez internet kolegę z klasy przez wysłanie e-maila czy zadanie prostego pytania na czacie.

Możliwość ograniczenia tego problemu dzięki komunikowaniu się dziecka z zespołem Aspergera przez internet: średnia.

Trudności w nawiązywaniu przyjaźni. Tę trudność można rozumieć szerzej – jako problemy w nawiązywaniu głębszych relacji o charakterze towarzyskim, a nie zadaniowym (np. w szkole: „pożycz mi swoje notatki”). Wydaje się jednak możliwe nie tyle pogłębienie dotychczasowych relacji, ale nawiązanie przez dziecko znajomości czy nawet przyjaźni budowanych od nowa – a więc pozbawionych ograniczeń czy uprzedzeń wynikających ze znajomości w świecie rzeczywistym. Jedna z matek opisuje to w następujący sposób:

A to akurat jest plus pandemii, bo przyjaciół to on raczej nie ma. No takich prawdziwych, na dobre i na złe. Ale ma takich przyjaciół komputerowych, których poznał ostatnio właśnie przez internet, i gadają sobie, widzą się na kamerkach. Jakoś ta przyjaźń internetowa kwitnie, właściwie tylko przez komputer. Nie robię z tym nic, nawet jak gadają o drugiej w nocy, bo myślę: a niech sobie gada, tak mało ma okazji do rozmowy z rówieśnikami. (rodzic 42)

Możliwość ograniczenia tego problemu dzięki komunikowaniu się dziecka z zespołem Aspergera przez internet: średnia.

„Dziwny”, specyficzny język. Te problemy związane są z występującym u dzieci z zespołem Aspergera językiem „perfekcyjnym” czy „dorosłym”, pedantyczną mową, co jest szczególnie widoczne i odpychające dla rówieśników w przypadku mniejszego dziecka (np. klasy I–III). Język, którym posługuje się dziecko w mowie, będzie zbliżony do tego, którym będzie się posługiwało w piśmie. Zatem czy w kontaktach z użyciem obrazu, czy w komunikacji wyłącznie pisanej ten problem nie powinien być ograniczony.

Możliwość ograniczenia tego problemu dzięki komunikowaniu się dziecka z zespołem Aspergera przez internet: bardzo mała.

Nietypowa prozodia i charakterystyka głosu. W przypadku przeważającej w internecie komunikacji pisanej ten problem nie będzie w ogóle widoczny, natomiast może być cały czas obserwowany w przypadku rozmów audio czy wideo, choć problemy techniczne (złe łącze, zrywane połączenia, zniekształcenia dźwięku), które dotyczą wszystkich

użytkowników sieci, mogą – paradoksalnie – sprawić, że nietypowa charakterystyka głosu będzie mniej zauważalna.

Możliwość ograniczenia tego problemu dzięki komunikowaniu się dziecka z zespołem Aspergera przez internet: duża lub średnia.

Trudności rozumienia języka, w szczególności znaczeń przenośnych i ukrytych. Ponieważ stosowanie przenośni, metafor jest charakterystyczne także dla kontaktów przez internet, dlatego nie można się spodziewać, że ta trudność zniknie. Ewentualnie można oczekiwać większej łatwości w odczytaniu przenośni czy sarkazmu (charakterystycznych dla mediów społecznościowych) dzięki zrozumieniu stosowanych w komunikacji internetowej emotikon czy emoji.

Możliwość ograniczenia tego problemu dzięki komunikowaniu się dziecka z zespołem Aspergera przez internet: mała.

Trudności z wyrażaniem i kontrolą emocji. Ten problem w przypadku dzieci z zespołem Aspergera ma związek z brakiem umiejętności adekwatnej reakcji na trudną sytuację – w szczególności z trudnością z opanowaniem emocji i wyrażeniem tego, co się czuje, co jest problemem, a także z brakiem (w warunkach klasy szkolnej) możliwości „ucieczki”. Choć w komunikacji przez internet zawsze będą sytuacje powodujące wybuchy emocjonalne, to jednak komfortowe warunki, w jakich dziecko się znajduje (własny dom, własny pokój, własny komputer), a także możliwość „ucieczki” (tutaj: zakończenia rozmowy) sprawiają, że problem kontroli nad emocjami będzie występował rzadziej i z mniejszą intensywnością albo rozładowanie tych emocji będzie łatwiejsze. Jeden z rodziców opisuje to w następujący sposób:

Mikołaj woli rozmawiać z kolegami przez internet, bo jakoś wtedy się mniej denerwuje. Może dlatego, że czasem się wyłącza, gdy ktoś mówi coś, co go nudzi, ale też dlatego, że znalazł banalny sposób na sytuację, gdy się wkurzy. Wtedy najpierw kogoś wycisza, a jak jest naprawdę zdenerwowany, to wyłącza rozmowę i już, już ma spokój. No pewnie, że to nie jest najlepszy sposób na podtrzymanie relacji z kolegami, ale dla nas ważniejsze jest, aby panował nad emocjami. (rodzic 14)

Możliwość ograniczenia tego problemu dzięki komunikowaniu się dziecka z zespołem Aspergera przez internet: bardzo duża.

Niezrozumiałe zachowania powtarzalne, rutynowe. Ponieważ tego typu zachowania mają związek najczęściej z prostymi czynnościami życia codziennego, zatem w przypadku ograniczonej czasowo komunikacji internetowej i braku pobocznych zachowań użytkownika komputera (zwłaszcza podczas komunikacji pisemnej) problem ten powinien być nieistotny. Jeden z rodziców mówi o tym tak:

On ma te swoje rytuały, ale w pandemii stały się takie mniej dokuczliwe czy mniej dziwne i mniej zauważalne. Zresztą ja to trochę wykorzystuję, bo one pomagają mu zmobilizować się do zajęcia się lekcjami, które teraz zadają. No więc tak: najpierw myje ręce,

a potem układa sobie wszystkie rzeczy szkolne. To trochę trwa, ale przecież nikomu to nie przeszkadza, tym bardziej że jemu pozwala tak mentalnie przygotować się do szkoły w domu. (rodzic 26)

Możliwość ograniczenia tego problemu dzięki komunikowaniu się dziecka z zespołem Aspergera przez internet: bardzo duża.

„Dziwne” (specjalistyczne, intensywne) zainteresowania jakimś tematem. Podobnie jak w przypadku zachowań powtarzalnych można przyjąć, że nie będą dostrzegalne podczas komunikacji przez internet. Można jednak sobie wyobrazić, że owe specjalistyczne czy obsesyjne zainteresowania zostaną „wywołane” ze względu na określony temat rozmowy, np. podczas czatu, kiedy dzieci mówią, czym się teraz zajmują, czy jak spędziły weekend. Jedna z matek opisała ten problem w następujący sposób:

Te jego dziwne zainteresowania jednak są czasem przedmiotem drwin kolegów. Oni potrafią czasem go podpuszczać, bo wiedzą, że jak się nakręci, to będzie śmiesznie. A jemu trudno nad tym zapanować. W domu jest łatwiej, bo jak gadają przez internet, to trudno go tak podpuścić, zwłaszcza jak ma klepać w klawiaturę. Z drugiej strony czasem też jest tak, że jak nie ma zainteresowania tego jego hobby, to właściwie zupełnie traci chęć do rozmowy... (rodzic 22)

Możliwość ograniczenia tego problemu dzięki komunikowaniu się dziecka z zespołem Aspergera przez internet: duża lub bardzo duża.

Trudności z utrzymaniem uwagi w klasie. Ten problem można rozpatrywać w kontekście zdalnej edukacji w czasie pandemii koronawirusa. To, czy zostanie ograniczony podczas zajęć edukacyjnych, zależy przede wszystkim od nauczyciela. Pedagog znający problemy ucznia z zespołem Aspergera, potrafiący w nauczaniu w klasie dostosować sposób nauki do niego, może wykorzystać te doświadczenia także w nauczaniu zdalnym (np. skracając czas lekcji, stosując przemienność rozmaitych metod, bacznie obserwując reakcje ucznia i odpowiednio dostosowując swoje postępowanie). Jeden z badanych rodziców opisuje to w następujący sposób:

Normalnie, to znaczy gdy uczą się w klasie, jest ciężko, bo właściwie wszystko go rozprasza i nie jest w stanie się skoncentrować na lekcji, nie potrafi nic zanotować, jeśli nie zmobilizuje go odpowiednio nauczyciel wspomagający, którego ma od tego roku, zresztą bardzo dobrego i rozumiejącego problem faceta. A teraz jest bomba, bo w tym zdalnym nauczaniu okazało się, że reszta też ma problem z koncentracją na takiej zdalnej lekcji. Efekt? Nauczyciele robią krótkie lekcje i stają na uszach, żeby zainteresować uczniów. No i on też w to wszedł i widzę, że nawet potrafi się skoncentrować na takiej krótkiej lekcji. (rodzic 31)

Możliwość ograniczenia tego problemu dzięki komunikowaniu się dziecka z zespołem Aspergera przez internet: duża lub bardzo duża.

Konieczność pomocy przy czynnościach wymagających organizacji. Tak jak w powyższej kwestii kluczowe znaczenie dla ograniczenia problemów dziecka miał nauczyciel, tak w tym przypadku najczęściej zależy od rodziców dziecka. Z doświadczenia rodziców wynika, że doskonale znają oni swoje dziecko, wiedzą, w jaki sposób organizować mu czas, jak określać zadania, jak organizować mu przestrzeń – tak aby jak najlepiej funkcjonowało. Jeżeli dziecko komunikuje się z innymi na swoim komputerze, w swoim pokoju i w wyznaczonym i zaakceptowanym przez nie czasie – ma stworzone komfortowe warunki do korzystania z komputera i komunikowania się z rówieśnikami.

Możliwość ograniczenia tego problemu dzięki komunikowaniu się dziecka z zespołem Aspergera przez internet: bardzo duża.

Niezdarny chód i koordynacja ruchowa. W związku z dominującą komunikacją audio, ew. wideo (ale z widoczną tylko twarzą lub górną częścią ciała) ten problem nie powinien być istotny. Opisuje to w kontekście szkolnych lekcji wychowania fizycznego jeden z rodziców:

Oooo, to jest największe dobrodziejstwo tej edukacji zdalnej. Bo w szkole Mateusz ma wuefistę, który uważa, że jego przedmiot jest najważniejszy i ze wszystkich chce zrobić olimpijczyków. A dla Mateusza każdy wf to dramat. I wie pan, wcale nie dzieci są najbardziej okrutne, nie one mu najbardziej dokuczają, że łamaga, niezdara i tak dalej, ale ten nauczyciel. A teraz jest spokój, bo lekcji wf praktycznie nie ma. Mniej nerwów dla wszystkich i oby tak było do końca roku. (rodzic 28)

Możliwość ograniczenia tego problemu dzięki komunikowaniu się dziecka z zespołem Aspergera przez internet: bardzo duża.

(Nad)wrażliwość na specyficzne dźwięki, zapachy, struktury czy dotyk. Te problemy nie powinny zakłócać komunikacji dziecka przez internet, ponieważ jest to element związany z omówionym wyżej kształtowaniem (przez rodziców) komfortowych warunków dziecka w jego pokoju – z pewnością nie ma tam powierzchni dla niego nieprzyjaznych (np. zły dywan), nie ma także nieprzyjaznych zapachów. Można jedynie mieć obawy co do wrażliwości dziecka na niektóre dźwięki podczas komunikacji audio i/lub wideo – jednak to także powinno być łatwe do wyeliminowania dzięki zmianom programowym ustawień audio lub regulacji głośników.

Możliwość ograniczenia tego problemu dzięki komunikowaniu się dziecka z zespołem Aspergera przez internet: duża lub bardzo duża.

Syntetyczne zestawienie wniosków z zaprezentowanych powyżej rozważań znajduje się w tabeli.

Tabela 1. Wpływ komunikacji przez internet na ograniczenie problemów wynikających ze specyfiki zespołu Aspergera

Element charakterystyczny dla zespołu Aspergera	Wpływ komunikacji internetowej na ograniczenie problemów komunikacyjnych	Uwagi
problemy w komunikacji niewerbalnej	duży lub bardzo duży	mniejszy w przypadku kontaktu z obrazem
nieumiejętność lub niechęć do współpracy w grupie	średni	nie dotyczy całkowitej niechęci do współpracy
trudności w nawiązywaniu przyjaźni	średni	dotyczy raczej budowania nowych relacji
„dziwny”, specyficzny język	bardzo mały	
nietyпова prozodia i charakterystyka głosu	duży lub średni	mniejszy w przypadku kontaktu z dźwiękiem i/lub obrazem
trudności rozumienia języka, w szczególności znaczeń przenośnych i ukrytych	bardzo mały	
trudności z wyrażaniem i kontrolą emocji	bardzo duży	
niezrozumiałe zachowania powtarzalne, rutynowe	bardzo duży	
„dziwne” zainteresowania jakimś tematem	duży lub bardzo duży	
trudności z utrzymaniem uwagi w klasie	duży lub bardzo duży	zależy głównie od nauczyciela
konieczność pomocy przy czynnościach wymagających organizacji	bardzo duży	zależy głównie od rodziców
niezdarny chód i koordynacja ruchowa	bardzo duży	
(nad)wrażliwość na specyficzne dźwięki, zapachy, struktury czy dotyk	duży lub bardzo duży	zależy głównie od rodziców

Źródło: oprac. własne.

PODSUMOWANIE

Z przeprowadzonej analizy płynnie jednoznaczny wniosek, że **komunikowanie się dziecka z zespołem Aspergera przez internet może w znacznym stopniu ograniczyć jego problemy wynikające z występujących całościowych zaburzeń rozwojowych**. Na 13 wskazanych problemów/trudności wpływ komunikacji internetowej na ograniczenie problemów komunikacyjnych dziecka aż czterokrotnie został określony jako „bardzo duży” i także czterokrotnie jako „duży lub bardzo duży”. Należy jednak mieć świadomość, że ta charakterystyka wynika ze specyfiki zespołu Aspergera, zatem prezentowane wnioski nie mogą być w żadnej mierze rozciągane na inne rodzaje zaburzeń czy niepełnosprawności. Nie będą też miały zastosowania w przypadku dzieci z zespołem Aspergera i innymi zaburzeniami współistniejącymi (niepełnosprawnościami sprzężonymi).

Warto podkreślić, że przez ostatnie dwa lata można było zaobserwować, na ile w praktyce potwierdzają się wnioski z przedstawionych analiz, ponieważ od marca 2020 r. mieliśmy do czynienia z nauczaniem zdalnym w związku z pandemią COVID-19. Zatem był to czas, gdy „sytuacja obiektywna” sprawiła, że podstawową metodą komunikacji międzyludzkiej oraz nauki stał się internet. Oczywiście sytuacja kwarantanny społecznej i edukacji zdalnej była bardzo złożona i długotrwała, przez co u uczniów, nie tylko tych z zespołem Aspergera, zaobserwowano złe znoszenie izolacji już po jej pierwszych tygodniach (Buchner i in., 2020), a w kolejnych miesiącach w licznych badaniach narastające problemy natury psychicznej, ogólne zmęczenie i znużenie, objawy lęku, a nawet depresji (np. Bieganowska-Skóra, Pankowska, 2020; Gambin i in., 2020; Makaruk i in., 2020). Nałożyły się na to problemy związane ze wspieraniem uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi – było ono zróżnicowane: z jednej strony – jak wynika z kontroli NIK, szkoły miały problemy z udzielaniem uczniom pomocy psychologiczno-pedagogicznej (NIK, 2021, s. 13), z drugiej zaś – terapeuci niezwykle szybko po marcu 2020 r. przeorganizowali swoją pracę w taki sposób, aby udzielać im pomocy online (Frąckowiak-Sochańska, Hermanowski, 2020, s. 14). Warto jednak podkreślić, że wyniki badań z obu okresów (przed i popandemicznego) są właściwie zbieżne, a więc obserwacje, refleksje rodziców z okresu, gdy internet wydawał się dla dzieci z zespołem Aspergera przede wszystkim ucieczką od trudnej rzeczywistości, potwierdziły się w czasie, gdy musiały one przenieść swoje życie szkolne i prywatne do sieci.

Reasumując: jak ocenić internet jako narzędzie komunikacji dzieci z zespołem Aspergera oraz wspierania ich edukacji? Mając świadomość zagrożeń (które oczywiście dotyczą także tych dzieci), sądzę, że należy docenić wskazane wcześniej możliwości. Tak, internet jest szansą na efektywniejsze funkcjonowanie dzieci z zespołem Aspergera w szkole, w grupie rówieśniczej. Co więcej – jak zauważają badani rodzice – internet może być w przyszłości naturalnym i jedynym środowiskiem w miarę normalnego funkcjonowania ich dzieci w dorosłym życiu, szczególnie zawodowym i towarzyskim. Wniosek ten musi być jednak zrównoważony przez inną refleksję: że nic nie zastąpi kontaktów międzyludzkich na żywo i że najlepszym okresem do uczenia się, jak budować relacje z innymi, jest okres szkolny.

BIBLIOGRAFIA

- Attwood, T. (2013). *Zespół Aspergera. Kompletny przewodnik*. Harmonia Universalis.
- Bieganowska-Skóra, A., Pankowska, D. (2020). *Moje s@mopoczucie w e-szkole. Raport z badań*. UMCS.
- Bochenek, M., Lange, R. (2019). *NASTOLATKI 3.0. Raport z ogólnopolskiego badania uczniów*. NASK Państwowy Instytut Badawczy.
- Buchner, A., Majchrzak, M., Wierzbicka, M. (2020). *Edukacja zdalna w czasie pandemii. Raport z badań*. Centrum Cyfrowe, Warszawa.
- Całek, G. (2019). Szkoła włączająca czy wyłączająca? – rzeczywistość szkolna widziana oczami rodziców dzieci z zespołem Aspergera. W: K. Barłóg, M. Kokoszka (red.), *Barieri i zmiana. Proces inkluzji w perspektywie edukacyjnej i społecznej* (s. 145–152). Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Całek, G. (2022). Kalendarium edukacji zdalnej – co wynika z ministerialnych rozporządzeń. *Youth in Central and Eastern Europe*, 9(13), 75–83. <https://doi.org/10.24917/ycee.9613>
- Całek, G., Kwapińska, K. (2014). *Sytuacja dzieci z zespołem Aspergera. Raport z badań 2014*. Polskie Towarzystwo Zespołu Aspergera.
- Frąckowiak-Sochańska, M., Hermanowski, M. (2020). *Psychoterapeutki i psychoterapeuci w czasie pandemii. Raport z badań. Cześć pierwsza: marzec-wrzesień 2020*. Wydział Socjologii UAM.
- Gambin, M. i in. (2020). *Objawy depresji i lęku wśród Polaków w trakcie epidemii COVID-19. Raport z badań podłużnych*. Wydział Psychologii UW.
- Gillberg, I.C., Gillberg, C. (1989). Asperger syndrome – some epidemiological considerations: a research note. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 30(4), 631–638.
- Grand, C. (2012). *Autyzm i zespół Aspergera*. Studio Emka.
- Harpur, J., Lawlor, M., Fitzgerald, M. (2012). *Interwencje społeczne dla nastolatków z zespołem Aspergera. Przewodnik komunikacji i socjalizacji w terapii interakcyjnej*. Fraszka Edukacyjna.
- Kozdroń, A. (2015). *Zespół Aspergera. Zrozumieć, aby pomóc*. Difin.
- Łęska, J., Łęski, Z. (2001). Co Internet może dać uczniom?. *Edukacja i Dialog*, 4, 21–26.
- Łysek, J. (2005). E-learning w szkole. *Nauczyciel i Szkoła*, 3–4(18–29), 38–48.
- Łysek, J. (2007). Bezpieczeństwo dzieci w Internecie. *Nauczyciel i Szkoła*, 3–4(36–37), 33–46.
- Makaruk, K., Włodarczyk, J., Szredzińska, R. (2020). *Negatywne doświadczenia młodzieży w czasie pandemii. Raport z badań ilościowych*. Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Najwyższa Izba Kontroli (2021). *Informacja o wynikach kontroli. Funkcjonowanie szkół w sytuacji zagrożenia COVID-19*. NIK.
- Rajewski, A. (2002). Całościowe zaburzenia rozwoju. W: A. Bilikiewicz, S. Pużyński, J. Rybakowski, J. Wciórka (red.), *Psychiatria, t. 2: Psychiatria kliniczna* (s. 651–652). Wydawnictwo Medyczne Urban & Partner.

- TNS Polska S.A. (2016). *Rodzice i dzieci wobec zagrożeń dzieci w Internecie (Raport z badania)*. TNS Polska.
- Włodarczyk, J. (2013). Zagrożenia związane z korzystaniem z internetu przez młodzież. Wyniki badania EU NET ADB. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 12(1), 49–68.
- World Health Organization (2008). *Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10, t. I*. Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia.
- World Health Organization (2022, 11 lutego). *ICD-11 2022 release*. World Health Organization. <https://www.who.int/>